

Tweelingbeelden in Afrika

Tweelingen vormden voor veel gemeenschappen een dilemma. Ze leken tezelfdertijd een geschenk en een bedreiging.

Waren ze een vloek of een zegen? Moesten ze gekoesterd worden of moest men er zo snel mogelijk van af? De omgang met tweelingen is in de loop van de tijden onderhevig geweest aan extreme veranderingen. Een boeiend verhaal!

Ibeji, Omu Aran,
Igbomina, Ila.

Ex-coll. Mina Boro,

ex-coll. Dos en

Bertie Winkel.

Foto Courtesy

Dos Winkel.

De meeste volkeren hebben een ontstaansgeschiedenis, een verhaal over hoe de wereld is ontstaan en waar ze vandaan komen. Hierin spelen bovennatuurlijke krachten altijd een rol van betekenis. Goden, geesten, voorouders, hekserij, magie, waarzeggerij, ze beïnvloeden allemaal in meer of mindere mate de verhoudingen tussen de wereld en 'de bovennatuur'.

Ook de mens zelf is hierin gekenmerkt door een dualiteit, al kan de naamgeving wel wat verschillen: lichaam en geest, lichaam en ziel, in trance komen, goddelijke krachten hebben en bezeten/behekst zijn, zijn daar voorbeelden van. De mensen hebben banden met de niet-materiële wereld. Ze zullen altijd streven naar een goede verstandhouding met de bovennatuurlijke krachten en proberen die in hun voordeel aan te wenden, door eredienssten, door offers en door het naleven van bepaalde regels.

De hechte band tussen de mensen en de bovennatuur verloopt in beide richtingen. Als een oudere sterft, wordt hij opgenomen in het rijk van de goden. Hij kan dan als voorouder de rol van bemiddelaar spelen tussen de mens en zijn goden- en geestenwereld. De geest of ziel van die voorouder keert terug naar de aarde in het lichaam van een pasgeborene. Op die manier ontstaan er nauwe banden tussen beide niveaus.

Tweelingenprobleem

Tweelingen vormen daarom bij veel groepen een probleem. Bij elke geboorte is er maar één enkele (voorouder) ziel voorhanden. Als een van de tweelingkinderen sterft, gaat het naar het hierna maals met meenamen van de ziel. Het tweede kind blijft dan achter zonder ziel en vormt een gevaar voor de gemeenschap. Voor sommige volkeren worden tweelingen daarom geassocieerd met ongeluk en zijn ze de voorbode van onheil, zoals ziekte, dood, slechte oogsten en andere rampen. Bovendien heerste lange tijd de idee dat er voor een tweelingzwangerschap twee vaders moesten zijn, wat een schande was. Tweelingkinderen werden daarom bij sommige volken on-

middelrijk na de geboorte gedood en de moeder werd verbannen uit de gemeenschap. Bij andere volken werden tweelingen daarentegen gezien als een geschenk van de goden, een extra ziel. Ze waren daar middelpunt van een speciale ere-

Abeokuta.

Coll. M. Lagrain

dienst en ook de moeder stond in hoog aanzien (Red.: Over deze aspecten van tweelingcultussen in Afrika is in *Tribale kunst 2018-4* een artikel verschenen van Dick Kranenburg).

Soms speelden ook praktische overwegingen een rol in manier waarop naar tweelingen werd gekeken. Bij sommige Yoruba-clans in Nigeria zijn tot 8% van de zwangerschappen tweelingen. De gezinnen wilden veel kinderen, want hun overleving op de oude dag hing er vanaf. Daarom zijn ze geëvolueerd van een volk dat zijn tweelingen doodde naar een gemeenschap met een tweelingcultus. Het was simpelweg contra-productief om alle tweelingen te doden. Aan die overgang kwam de uitspraak van een orakel te pas. De cultus rond tweelingen werd geconcretiseerd in rituelen. Een specialist in de cultus bepaalde wat er precies moest gebeuren. De moeder moest een, twee of drie beeldjes laten sculpteren en er bestonden uitgebreide regels over hoe met deze beeldjes moest worden omgegaan. Hierop zal op de volgende pagina's meer in detail worden ingegaan.

Singatuur van Akinyode, de snijder van Abeokuta.

Egba ibeji.

Provenance Luc en
An Huysveld/Amma tribal
art gallery.
Coll. J. Van Camp.
Foto's Koen Vernimmen

Ibeji bij de Yoruba in Nigeria

De Yoruba leven in het huidige Nigeria en Benin. Ze zijn met ongeveer 20 miljoen. Hun origine gaat terug tot in de 12-de eeuw. Het rijk bestond uit stadstaten, die een grote zelfstandigheid bezaten, maar toch onder een centraal gezag stonden. Elke stadstaat had zijn chef, die zich omringde met bestuurlijke gezagsdragers. Zij gehoorzaamden aan de koning van Oyo, die de hoogste administratieve en militaire autoriteit was, en aan de koning van Ife, de hoogste religieuze leider. Dit systeem functioneerde naar behoren tot het begin van de 19-de eeuw. Vanaf die tijd verminderde de cohesie tussen de verschillende chefs en begon er een lange periode van onderlinge burgeroorlogen. Eind 19-de eeuw werd Nigeria een Britse kolonie. Sinds 1960 is het land onafhankelijk.

De fundamente van de Yoruba-gemeenschap

De familie vormt de basis van alles. Zij bestaat uit de man, de vrouw en de kinderen. Ook de ooms en tantes, de kleinkinderen en de aangetrouwde personen worden als familie beschouwd. De verschillende families samen vormen de clan, met aan het hoofd een *bale*, meestal het hoofd van de grootste familie, met een reeks rechten en plichten, zoals oordelen over betwistingen. Een dorp kan meerdere clans hebben. Al de clans samen vormen de stam. De *bale* kiezen onder elkaar een stamkoning of *oba*.

Reïncarnatie

De religie is gebaseerd op de onsterfelijkheid van de ziel en op de reïncarnatie. Bij het overlijden gaat de ziel terug naar

Olurun, de oppergod, schepper van alles wat bestaat. Zij zal terugkeren in een nieuw lichaam, twee tot drie generaties later, bij de geboorte van een nakomeling. Op die manier blijft de ziel binnen dezelfde familie. Daarom is de dood nooit iets definitiefs, maar enkel een tijdelijke toestand. Tussen het overlijden en de reïncarnatie leeft de overledene verder in het hiernamaals als voorouder. Hij kan daar waken over de belangen van zijn familie en tussenbeide komen in hun voordeel. Om die reden staan de ouderen in hoog aanzien en worden er gebeden en offers gebracht aan de voorouders, vooral bij onheil, rampen, ziekte, slechte oogst e.d. De band tussen levenden en doden wordt jaarlijks gevierd in de Egungun-feesten, waarbij de maskers de zielen van de doden voorstellen.

Hekserij

Ziekte en onheil zijn het werk van heksen, die over magische krachten beschikken. De getroffen persoon doet dan beroep op de *babalawo*, een priester die het Ifa-orakel zal raadplegen en een remedie zal voorschrijven, tegen betaling. Men kan zich ook beschermen tegen hekserij door lid te worden van een geheim genootschap. Het bekendste is dat van de Ogboni, dat zo machtig was dat het wetten kon uitvaardigen en schrappen, en de koning kon afzetten. Schending van de geheimen van het genootschap werd bestraft met de gijbeker.

Orisha

Naast Olurun zijn er nog zo'n 400 Orisha, eveneens goddelijk, maar elk verantwoordelijk voor een welbepaalde deelactiviteit. Zo is bijvoorbeeld Shango de god van de donder en de bliksem, en Eshu de god van de heksen en waarzeggers. Elke familie kiest zijn Orisha en houdt er een eredienst voor.

De ibeji cultus

Ibeji betekent twee geboorten, twee van elk. Zoals al opgemerkt krijgt de pasgeborene de ziel van een voorouder. Ook bij een tweelinggeboorte is er slechts één ziel. Als een van de kinderen sterft, gaat

hij naar het hiernamaals en neemt hierbij de ziel mee. Omdat het andere kind dan achter blijft zonder ziel, zal te allen prijze geprobeerd worden om de ziel van de overledene op aarde te houden. Daarvoor wordt de hulp ingeroepen van de *babalawo*. De moeder laat een beeldje snijden en in een publieke seance zal de *babalawo* ervoor zorgen dat de ziel van het overleden kind in het beeldje gaat wonen. De *ibeji* zal alle zorgen ontvangen die ook de nog levende baby krijgt. Hij wordt goede morgen en goede avond gewenst, gevoed met hetzelfde voedsel als de baby, meestal moedermelk en bonenpasta, krijgt een bad en wordt daarna ingewreven met een mengsel van palmolie en roodhoutpoeder (*camwood*). Bij feestelijkheden wordt de *ibeji* op het lichaam van de moeder gedragen. Er wordt dus maar een enkel beeldje gesneden. Als beide baby's sterven is er in principe geen beeldje nodig, gezien de gezamenlijke ziel terugkeert naar de voorouders. De Yoruba geloven echter dat de tweelingziel meer invloed heeft dan de gewone voorouderziel. Daarom worden toch twee beeldjes gesneden, die regelmatig offers ontvangen om bescherming af te smeken voor de familie. Bij overlijden van de moeder moet het overlevende kind de zorg overnemen.

Kenmerken van de sculpturen

Ibejis worden voorgesteld als volwassen personen. De reden hiervoor is onduidelijk. De lengte varieert tussen 20 en 30 cm. De borsten en de sekse zijn duidelijk weergegeven. Het hoofd is groot in verhouding tot de rest van het lichaam, meestal ongeveer 1/3, met een uitgewerkt kapsel. De armen hangen langs het lichaam, de benen zijn kort en stevig, en staan altijd op een basis. Ze zijn dikwijls versierd met arm- en enkelbanden, colliers, oorringen e.d. Bij moslim-ouders dragen ze een driehoekig amulet (een *gri-gri*), een klein zakje waarin een spreuk zit uit de koran. Soms dragen ze een manteltje van kralen of kaurieschelpen. De kauries waren een betaalmiddel en dergelijke manteltjes tonen de rijkdom van de familie. Bij de Abeokuta zetten

Ede, Oyo.
Provenance
Lempertz auction
en Jo De Buck,
coll. J. Van Camp

sommige snijders een handtekening in de vorm van een geometrische figuur onder aan de basis van het beeld.

Door de manier van verzorgen zijn de ibeji's meestal bedekt met een dikke laag materiaal, een mengeling van voedsel, roodhoutpoeder, stof, palmolie e.d. Een glanzende patina is dikwijls het resultaat van het oppoetsen door de verzamelaar. Door de veelvuldige manipulaties kunnen ogen, neus en mond zo goed als volledig afgesleten zijn. Ibeji's van grotere kinderen worden op een huisaltaar geplaatst. Door inwerking van de zon kleurt het roodhoutpoeder vuil-geel.

Stijlkenmerken

De beeldhouwer bepaalt de stijl, binnen de grenzen die werden opgelegd door de babalawo. Bijna elk dorp had zijn eigen stijlkenmerken, zoals de haartooi, de positie van de handen, de vorm van de ogen enz. Daarnaast moesten een aantal kenmerken voldoen aan de religieuze en traditionele vereisten van de stam. Binnen dat kader genoot de snijder een zekere, weliswaar beperkte vrijheid. Om die reden is er relatief weinig variatie tussen de verschillende ibeji's van dezelfde stam. Zo zal je nooit ibeji's zien met de armen in de lucht, of gezeten op een stoeltje. Daardoor is het ook mogelijk geweest om sommige ibeji's toe te schrijven aan een bepaalde snijder of atelier. Omdat hun namen meestal niet bekend zijn, worden ze meestal genoemd naar een opvallend kenmerk, zoals 'de meester van de archaische glimlach'.

De cultus

Er is nogal wat discussie over het feit of de cultus heden ten dage nog bestaat of niet. Volgens sommige auteurs bestaat hij nog, maar worden geen beeldjes, maar foto's of plastieke poppetjes gebruikt. Volgens andere bronnen is de cultus uitgedoofd rond 1960. Zij wijzen hiervoor op de teloorgang van het stamverband door de massale migraties naar de steden. De productie van na die datum zou dan bijna uitsluitend voor de verkoop zijn bedoeld.

Tweelingfiguren bij de Fon/Adja en Ewe

Links: Adja.
Coll. J. Van Camp
Rechts: Fon.
Coll. J. Van Camp

Bij de Fon/Adja en Ewe volkeren uit Ghana, Togo en Benin staat het voodoo geloof centraal en bepaalt dit het leven van alledag. Het animisme leeft hier nog steeds heel sterk, in tegenstelling tot Nigeria waar een groot gedeelte van de bevolking christen of moslim is geworden. Doordat vele jongeren vanuit rurale gebieden naar steden trokken is het oude geloof op de achtergrond geraakt. Voodoo is eerder een levensvisie, een antwoord op universele vragen. Wie zijn we? Waar zijn we? Waar komen we vandaan? En bovenal een bevestiging van de wereld van bovennatuurlijke krachten en een verbinding tussen de zichtbare en onzichtbare wereld.

Voodoo vindt zijn oorsprong in het koninkrijk Dahomey (Benin) en kwam tot bloei in de 17de eeuw. De bestaande soorten animisme van de verschillende volkeren (Ewe, Adja-Fon en Yoruba) hadden een grote invloed op elkaar en smolten samen tot een gezamenlijke Orisha- en tweelingencultus.

Een gelijkaardig verhaal

In tegenstelling tot de tweelingencultus bij de Yoruba leeft bij de Ewe en de Fon/Adja deze cultus nog tot op vandaag verder en is daar zelfs springlevend. Bij de Ewe worden de tweelingfiguren *Venavi* en bij de Fon *Hohovi* genoemd. Dit betekent in hun respectievelijke talen ook tweeling. Inhoudelijk is er geen verschil tussen de Yoruba *Ibeji*'s, de *Venavi* van de Ewe en de *Hohovi* van de Fon. De ziel van het overleden kind zit evenzeer in het tweelingfiguurtje en de cultus stelt de onsterfelijkheid van de ziel en de reïncarnatie ook centraal.

Stijlverschillen

Uiterlijk zijn er echter grote verschillen. Ewe en Fon tweelingbeeldjes zijn een stuk kleiner en zijn vaak uit lichtere

houtsoorten gemaakt, waardoor ze na veel gebruik een honingpatina krijgen. Vaak zien ze er echter heel wit en schraal uit. Ewe en Fon tweelingbeeldjes worden letterlijk in een teil met water en zeep geschuurd waardoor ze vaak de diepere aantrekkelijke patina's van de *Ibeji* missen. Soms worden ze ook nog met talkpoeder ingewreven. *Ibeji*'s worden minder gewassen en meer met roodhoutpoeder en palmolie ingewreven.

Slijtage

Vaak hebben oudere exemplaren slijtage aan het gelaat door het gebruik. Op vrijdag worden de tweelingfiguren gewassen, geolied en krijgen ze eten op de mond gelegd. Soms kom je *Venavi* en *Hohovi* beeldjes tegen die behoorlijk beschadigd zijn rond de mond. Dit is het gevolg van knaagdieren of wormen die op het geofferde eten afkomen en vaak een heel dun laagje hout mee wegvreten, wat uiteindelijk tot dergelijke grovere beschadigingen kan leiden.

Aangekleed

De *Venavi* en *Hohovi* hebben dikwijls zelfgemaakte kleertjes aan. In het koloniale tijdperk werd soms stof gebruikt die uit Europa kwam, nu zijn het steeds Afrikaanse prints. Kralensnoeren aan hals, polsen en enkels zijn alomtegenwoordig. Als er meerdere tweelingen in het gezin voorkomen, wordt er soms een houten schrijn gemaakt met openingen waar de figuurtjes in opgeborgen kunnen worden. Soms hebben ze miniatuur zeltjes en bedjes waar ze tijdens de nacht in slapen. Wanneer de overleden ziel van het kind zich immers niet goed verzorgd voelt, kan zij een slechte geest worden en onheil over het gezin brengen. De vrees voor ziekte, onvruchtbaarheid van de moeder en ongeluk zit er diep in.

Regionale verschillen

Net zoals bij Ibeji figuren zijn er grote verschillen qua uitvoering en interpretatie van het menselijk lichaam. Deze verschillen zijn regionaal bepaald en vaak wordt in de ateliers decennialang dezelfde vormgeving gehanteerd en het ambacht van generatie op generatie doorgegeven.

De artistieke kwaliteit van de tweelingfiguurtjes hangt vaak af van het budget van de ouders en/of hun sociale status binnen hun gemeenschap. Bij de armere bevolking maakte de vader soms zelf de beeldjes. Een enkele keer kom je beelden tegen waarbij de figuren niet meer dan een abstracte cilinder zijn.

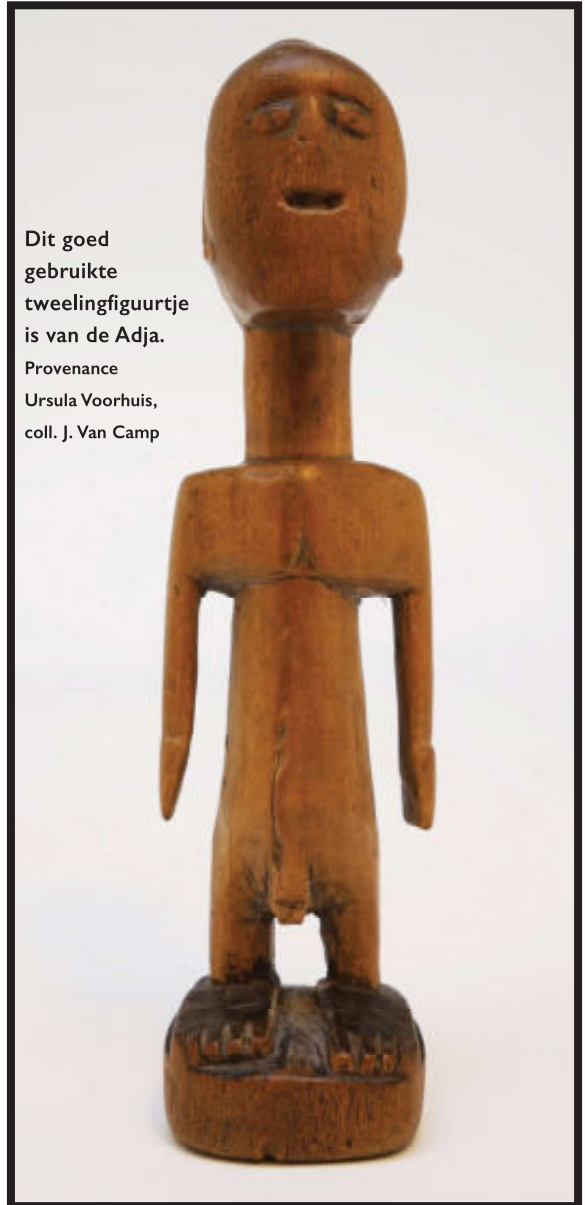
Speciale status

De ouders van de tweelingen genieten vaak een uitzonderlijke status binnen de gemeenschap. De tweelingfiguren worden dan ook regelmatig door de moeders meege dragen gewikkeld in hun stoffen kledij. Vooral bij belangrijke feesten binnen de gemeenschap is het van belang dat de Venavi's en de Hohovi's aan het feest kunnen deelnemen. Dit komt de voorspoed van de gehele gemeenschap ten goede.

Een moderne cultus

Op de fetish markten in Togo of Benin kan je tegenwoordig de tweelingfiguren in grote getale aantreffen. Hierbij is door massaproductie de artistieke kwaliteit wel teruggelopen. Bij de vroegere exemplaren zag je meer zorg voor vormgeving en detail. Maar het blijven authentieke figuren, die nog wel degelijk gebruikt worden. Deze figuren krijgen echter pas een waarde in de gemeenschap wanneer de feticheur de ziel van het overleden kind heeft laten overgaan in de Venavi/Hohovi.

Ondanks het geloof in reïncarnatie zal er ook wel een psychologisch aspect aan deze cultus verbonden zijn. Het rouwproces zal voor de ouders op die manier verzacht worden, omdat de ziel van het kind in het gezin blijft.

Dit goed gebruikte tweelingfiguurtje is van de Adja.

Provenance
Ursula Voorhuis,
coll. J. Van Camp

Literatuur

- Chemeche, G.** (2003). *Ibeji, Le Culte des Jumeaux Yoruba*. Milan: 5 Continents Editions
- Boudre, D. & Amrouche, P.** (2019). *Fétiches de l'ancienne Côte des Esclaves*. Bamako: Toguna
- Djimassé, G.** (2013). The Birth of voodoo. In: Müller, B. & Snoep, N.J. (2013). *Vodou, voodoo- Autour de la collection Arbogast*. p 21. Paris: Loco
- Fausto Polo, F. & David, J.** (2001). *Catalogue of the Ibeji*. Zurich: Galerie Walu.
- Fondation Cartier pour l'art contemporain.** (2011). *Vodun, African Voodoo*. München: Hirmer Publishers
- Leroy, F. et al.** (2002). Yoruba Customs and Beliefs pertaining to Twins. In: *Twin Research*, Volume 5, Number 2 pp. 132-136.
- Stoll, M. & G.** (1980). *Ibeji Zwillingfiguren der Yoruba*. Dusseldorf: Hoch